

Интересът в модела на правнонормативното въздействие

Светла Маринова*

Резюме: Интересът е интердисциплинарно и сложно понятие. Въпреки че не е част от правната система, интересът е причина, предпоставка за социалното действие на правото. Интересът отразява и изразява съответствието на човека с външната среда. Той е проява, продукт на човешкото съзнание и предпоставка за човешката дейност. Статията утвърждава тезата, че правните ценности са пресечената точка на обективното и субективното в правото и са в същността на понятието интерес. Оценките определят усвояването и степента на съответствие на обективното със субективно съзнание на правните адресати. Отчита се и се поддържа тезата, че правото въздейства, насочва интересите на човека чрез водещата роля на човешкото съзнание.

Ключови думи: интерес, обективно-субективна природа на интереса, ценности и оценки, правно съзнание.

JEL: K10.

1 . Интересът е сложно съставно понятие, което принадлежи към правната социология. Сложността на понятието произтича от едновременното *отразяване* и *изразяване* на съответствието на чове-

ка (индивидуални специфики) с външната среда (материална и духовна). Интересът отразява философската категория *явление-същност*, той носи диалектиката на човешкото битие. Тази диалектика намира проява в двойката обективно-субективно, субстанционално и акцидентално, външно и вътрешно възприемане и отношение на човека¹ към другите по повод материални и духовни блага.

През Новото време се затвърждава тенденцията да се обвързва явлението с опита, да се субективизира явлението. Същността отразява не хронологията на процесите и явленията, не еднократните и случайните им черти, а вътрешната им логика и необходимост. Ако явлението е индивидуална проява на общото, необходимото, закономерното и повтарящото се, то съдържа и случайни особености, локализирано е конкретно във времето и пространството и затова е нещо единично и конкретно. Поддържа се тезата, че и общото, и единичното се проявяват само в отделното чрез единичното². Единичното като индивидуално съзнание и поведение е проява на всяка обобществена форма на взаимоотношение между явление и същност. То намира израз в понятието интерес. Същността на интереса отразява и обективното, и субективно отношение към

* Светла Маринова е доктор по право, главен асистент в катедра "Публичноправни науки" на Юридическия факултет на УНСС, e-mail: smarinova@mail.bg

¹ Марков, С., Философски лексикон, 2003. В. Търново, с. 317. Доминира разбирането че *същността* е необходимо-общото за клас предмети, а *явлението* се свързва със семантика на показването, мнение, неистинна действителност, пристрастност на човека при отразяване на същността – б. а.

² Стоилов, Я., Институционалност и ефективност на социалните норми, ГСУ, 1989, кн. 2, с. 9.

потребностите на действителността. **Задачата е да посочим пресечната точка и сцеплението между явление и същност, взаимовръзката между обективното и субективното в интереса като форма на отразяване на потребността, значима за индивида и социума.**

2. Освен скицираната закономерност в сложността на понятието, в него се отразяват и други специфики. Интересът е определен като съставка на човешката психика³, която ръководи дейността и поведението на човека. Психиката, освен че отразява и преживява света посредством образи, възниква именно на основата на практическото взаимодействие между субекта и външния свят. Тя изпълнява активна роля на постоянен регулатор на поведението. Интересът като елемент от психиката в тесен смисъл⁴ ръководи дейността и поведението на човека. Поддържа те тезата, че той е предпоставка, елемент от поведението, като взаимосвързана съвкупност от постъпки със социална значимост⁵. Уточнение заслужава, че човешката дейност е качествено различна от тази на животинския свят. Развитието на труда като вътрешногрупова дейност прави възможно усвояването на целесъобразността като основно свойство на човека. Можем да обобщим, че дейността и поведението съдържат предварително осъзната и възнамерявана цел, което е начало на социалната реалност. В този смисъл интересът е предпоставка за човешката дейност, ръководи човешките постъпки, защото те подлежат на нравствена оцен-

ка. В това качество влиза в обхвата на правното регулиране.

Така стигаме до следващия извод за интереса и дейността. Според него интересът е дейност, той се проявява във дейността и чрез нея⁶. Той е условие за постъпката и чрез нея осигурява прехода между обективното и субективното, между същност и явление. В собствения смисъл на думата *дейността е изследователски предмет* на Новото време. Чрез активно преобразуващото *отношение* на субекта към обекта дейността съдържа в себе си противоречията между теория и практика, израз е на отговорно изменение и приспособяване към дадена среда, тя е системна поведенска, целесъобразна активност за създаване и възпроизвеждане на средата. Именно тези качества за създаване и възпроизвеждане, израз на избирателно отношение, а не само за отразяване, се съдържат в снет вид и във интереса като нейна детерминанта и съставка. Тази избирателност е от значение и за правото като правнорегулативен механизъм.

Към дейността са възможни различни подходи. Дейностният подход е подходът на Новото време в социалните науки⁷. Чрез дейността се обединяват изследванията на социалната психология, антропологията, политическата икономия, биологията, кибернетиката. Налага се системният подход към дейността и правото, при което се изследва интегралното въздействие върху човешкото поведение⁸. Прилага се действеният подход към социалните системи, каквато е и правото.

³ Основно качество на психиката е отразяване и преживяване на света посредством образи – като свойство на високо организираната материя. Вж. Десеф, Л., Речник по психология, С., 1999, стр. 397.

⁴ Десеф, Л., Цит. Съч, стр. 397.

⁵ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с.

⁶ До такъв извод за дейността стига и Г. Хегел във Енциклопедия на Философските науки, Гегел, Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Том III. М.: Мысль, 1977, с. 320.

⁷ Марков, С., 2003. Философски лексикон, В. Търново, с. 78.

⁸ Действеният подход е единственият адекватен подход за научно възсъздаване на цялостната структура на обществото, сиреч за разработка на категорията социологическа система. Вж. Михайлов, Ст. Социологическа система, С., 2010, с. 66 – б. а.

Социалната психология заменя отношението субект-обект, с отношението между три термина – *индивидуален субект-социален субект-обект*. Обектът може да е физически социален, въображаем или реален. Основният подход на социалната психология е разглеждането на явленията от позицията на индивидуалното и колективното като взаимодействащи си страни на едно цяло. Тя, от една страна, запълва социалния субект с вътрешен свят, а, от друга страна – повторно ситуиращ индивидуалния субект във външния социален свят⁹.

Човешката дейност е качествено различна от тази на животинския свят и затова тя е предмет на правно регулиране. Социалните системи се занимават по-скоро със съзнателната дейност на хората, изразена във външно поведение. Като резултат в понятието дейност съвременната социална психология съвместява психологическия аспект на поведението със социологическия и философския аспект. Поведението е свързано не с естествените (физически), а със социалните обекти и условия на живот. От индивидуалните постъпки на човека преминаваме към масовите действия, към съдържанието на обществените отношения¹⁰. Дейността на хората има различни форми, съдържа свои преходи, но се определя от цялата система от обществени отношения, от масовото социално взаимодействие. Така се стига до социални дейности, при което възпроизводството на индивидуалния живот става по регламентиран от обществото начин¹¹. Интересът съвместява и цел, и средство, като гържи връзка със социалните изисквания на обществото. В този смисъл той

е обект и на правните изследвания на дейността и поведението.

Марксизмът намира в дейността единна субстанция на човешките същностни сили, на индивидуалното човешко съществуване, на обществения живот и на историческото развитие на човечеството¹². Налагането на дейностния подход най-вече в социологията¹³ позволява обща картина на социалното действие и взаимодействие, което е реалният субстрат на обществените отношения. Не твърдим, както бе възприето в социалистическия период, че всичко в правото е обществени отношения. Според нас в обществените отношения се съдържат интересите. Целта на правото е насочването им, формиране на положително отношение към положеното в правото като нормативен модел. Големият въпрос е как правото извършва това, разбира се, отчитайки различните обществени сфери.

Едновременно с това действияят подход довежда до обективни трудности поради идеалната същност на системите, в това число и за правото. Обясняването на правото, конструирането на правната система като основна задача на правните понятия в общата теория на правото представлява основна трудност. Тя се предопределя от същността на правото като онтология, която има своя идеален аналог, идеална конструкция. Идеалната правна система, за да съществува, за да се обясни и да конструира правото, трябва да отчита многообразието и сложното взаимодействие между хората. В социалното взаимодействие човекът се ръководи от своите интереси и в това си качество обществено-

⁹ Нешев, П., Социалната психология: теории и перспективи, В., Научен алманах на ВСУ "Черноризец Храбър", 2007, с.43.

¹⁰ Кудрявцев, В., 1981. Право и поведение, С., с. 16.

¹¹ Марков, С., 2003. Философски лексикон, В. Търново, с. 79.

¹² Николов, Л., 1982. Структурите на човешката дейност, С., с. 5.

¹³ Михайлов, Ст., 2010. Социологическа система, С., с. 66, В същия ред на разсъждения авторът твърди, че едва ли е възможно социологическата система, какъвто вид е и правната система, да бъде разделена на управлявана и управляваща подсистема.

ните отношения са предмет на правно регулиране. От друга страна, в обществените отношения се преплитат едновременно много интереси и въпросът е кой интерес и как, чрез какво, правото регулира; как се извършва метаморфозата между личен и обществен – правов интерес.

3. Правото е насочено към регулиране на правната дейност на човека, тя е правно релевантна, съзнателна и изразена във външно поведение¹⁴. Поведението е вътрешно детерминирано движение на човека в социума, което включва отчетливо формирана степен на целесъобразност, целенасоченост и целесъзнателност в действията. Поведението е процес, който се развива във времето и пространството и включва не само действия, изменящи външната среда, но и предшестващите ги явления и процеси¹⁵. Поведението има трайност, насоченост и стабилност на отношението на човека към средата, а не просто реакции към нея. Интересът е предпоставка за поведението на човека в този аспект. Интересът е израз на отношение на субекта към условията на битието, което се изразява в мотивирана и целенасочена дейност в дадено направление. Горното не означава, че дейността и интереса са едно и също¹⁶. Напротив, дейността е обективиран интерес, но интересът е отношение със субект-обектна насоченост. Така стигаме до важния методологично значим за нас извод, че **интересът съществува като предпоставка за поведението на човека, като е израз, характеристика на отношение на съзнанието**. В този смисъл е съществен със субект-обектната си

същност като отношение на съзнанието към битието (благата), към техните условия. Така той ръководи социалното поведение на човека.

В интереса се отразяват две страни:

1) тези на външния обективен свят – блага, потребности, ценности, оценки, цели и 2) тези, идващи от личните качества на човека – мотиви, побуди. Вички те са елементи на човешкото съзнание. Именно тези две страни на интереса – обективната и субективната, в единство дават понятието за интереса. Той съществува в латентно състояние като отношение, в този смисъл е част от съзнанието и предхожда поведението. Този извод е широко споделян от авторите, които изследват съзнанието¹⁷. Според тях съзнанието е знание, съвместно с другите видове знание; той е осъзнато, ценностно пречупено битие. Като израз на отношение към действителността съзнанието съдържа цяла плеяда от представи, нагласи – като израз на *отношение*, начин на мислене към действителността¹⁸.

Едновременно с това интересът е предпоставка и се материализира в поведението¹⁹. Всички тези съставки на интереса – обективни и субективни, които се материализират в снет вид в поведението, са съставки на човешкото съзнание. В индивидуалното съзнание има познавателни (правна информираност), оценъчни и волеви елементи, и всеки от тях взема участие при формиране на мотив и решение за правно релевантно поведение. Структурните компоненти в механизма на правното регулиране за правомерно и неправомерно

¹⁴ Ташев, Р., 2006. Теория за правната система, С., с. 28.

¹⁵ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с. 11.

¹⁶ Подобна теза поддържа Т. Ханипов в Интересы как форма общественных отношений. Новосибирск.: Наука, 1987, с. 110.

¹⁷ Вж. Ал. Каракачанов, 2011. Човек и съзнание, С., с. 16, 104. Собствено авторът поддържа (покрепяме я и ние) "културно-историческата" теория на човешката психика, развита от Павлов, Виготски, Леонтиев като основа на подхода към съзнанието; Солвев, В. С., Сочинения: В 2 т., М., 1988, с. 453 – б. а.

¹⁸ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с. 68.

¹⁹ Поведението представлява превръщането на вътрешното състояние на личността в действия по отношение на социално значими обекти – б. а.

поведение са едни и същи, но тяхното съдържание е различно²⁰. Всички елементи са част от съзнанието, а неговата проява е идеалната форма на интереса преди да бъде осъществен в поведение.

4. Между правните норми като обективно зададените изисквания на нормите и поведението стои съзнанието. Почти общоприето е, че правото не създава интересите, рядко борава с това понятие на ниво правотворчество, може би поради многоплатовата му диалектическа природа. Въпреки съответното различие в най-общата класификация на правните норми на задължаващи, забраняващи и оправомощаващи, правото чрез нормите не споменава за интересите или други елементи на мотивацията на поведението, но ги отчита. Ще да предложим някои щрихи към въпроса чрез кой елемент от интереса правото осъществява нормативното регулиране.

В общуването интересите и ценности се допълват едни други. Тук за изразяване на горната теза служи мисълта на Хегел: "интересът е утвърждаване на единичното във всяко общо дело, ценността е утвърждаване на всеобщността в света на единичното битие". Ценностите тук също действат като стимули на поведение, но засягат самоутвърждаването на човека, неговата свобода. Ценностното възприемане на действителността е съдържателно в социален смисъл не благодарение на формата, а по силата на това, че социалните свойства на вещите стават предмет на обработка и преобразуване²¹ в процеса на духовно развитие. Ценностното възприемане на действителността поражда мотивация за действията и постъпките, която се основава на ценностни отношения. Тя допълва и обогатява мотивацията,

която се гради върху потребностите и интересите. При нравствеността моралните норми са в сложна борба с мотивите. Постъпката и интересът тук са не само различни за различните хора, но и зависят от социалната отговорност на човека, от неговата съзнателност.

Може би най-действената форма на връзка между ценности и интереси е тази, която се опира на определени традиции, направления, школи на духовно творчество, които предопределят живота на обществото в даден момент²². Без да се спираме пространно, ще се спрем на анализа на ценностите в рамките на историко-социологическият подход към тях.

Идеалистическото разбиране за ценностите като мотивация на човешкото поведение води до рязко противопоставяне между общо и особено, вътрешно и външно, и т. н. Постепенно с развитието на въпроса за смисъла на труда, с развитието на системите се изменя гледната точка, в резултат човекът става организиращ център на ценностната система. Класическият ред от духовни ценности се допълва от ценности от социалнополитически характер, което разширява съдържанието на културата. Особено значение за човешката култура има интеграцията на ценностите, в която се осъществява функцията на нравствеността като начин на регулиране на обществените отношения. От друга страна, в нравствеността интересите не се изразяват просто, а така или иначе се оценяват, ограничават утвърждават, в зависимост от това как се съотнасят с потребностите на обществото като цяло, с изискванията на историята, с общочовешките интереси, които трябва да бъдат осъзнати и признати²³. Изводът, който се

²⁰ Наумова, Ст., Правно съзнание и правнорелевантно поведение (правно-социологически анализ), Правна мисъл, 1986, кн. 3, с. 14.

²¹ Здравомислов, А., 1988. Потребности. Интереси. Ценности. С., с. 192.

²² Здравомислов, А., 1988. Потребности. Интереси. Ценности. С., с. 103.

²³ Добницкий, О. Г., 1974. Понятие морали, М., с. 269-240.

налага, е, че само чрез отношението към културните ценности, интересът може да се превърне в правен интерес, който е част от човешката култура, може да бъде основа за правно регламентиране.

По този път на разсъждение се проследява взаимодействието между интереси и ценности. Те са продукти на духовната дейност на човека, в процеса на която по определен начин се преобразуват и демонстрират социалните свойства на вещите. Именно в интересът се осъществява това преобразуване на свойствата на вещите и тяхното възприемане от човека. Защото като най-важни компоненти на общественото съзнание, *ценностите са критерии за оценка както на постъпките на човека, така и на резултатите от неговата дейност*. Интересите действат не само чрез социалната поръчка, но и чрез оценките, провъзгласени от името на общественото мнение. Ценностната система е действителната страна на общественото съзнание, взето в съвкупността на всичките му форми. В нея се изразява отношението на човека и обществото към света, който удовлетворява или не човека, и човекът решава да го изменя със своето действие, но като поддържа социално признати и полезни начини за това.

5. Интересът като израз, характеристика на отношение на човека към потребностите, е модел (идеал) на действителността. Той може да е личен, групов, да е индивидуално-психическо, социално-психическо качество. Става въпрос за смяната на субекта като носител на интереса като отношение на човека и неговите групи към заобикалящата го среда. Интересът засяга потребностното отношение на индивида, проявено навън в социалната среда. Това отношение има за основа социалното действие и взаимодействие между хората като фундамент за изграждане на

социалните системи, каквато е и правото. Правото чрез своя модел изгражда действителността, като и придава ценностна оценка, то не я пресъздава безкритично а напротив. *Оценъчното съждение и изграденията дават познание не само за съдържащите се в тях социални ценности, но и за следващото отношение на дължимост към самите тях*²⁴. Именно и на двете е проява интересът като отношение на съзнанието, което ръководи и предхожда поведението на човека.

Интересът е проява от това значение благо, потребност, полезност за мен, мой предмет на заинтересованост, но ценностно (общностно-обективно) натоварено. Едновременно с това интересът съдържа обективност на потребностите, тяхната оценка, но и отношение на дължим избор към вариантите на поведение, оценени положително в социума. Чрез правилата за поведение изборът е социално детерминиран/положително оценен като правилен и полезен. Може да се реализира, да се положи в правото, да се превърне в правен интерес само ако е по социалнозначим, легитимен за другите и общността начин. Затова интересът в правото се проявява чрез двойките позволено-непозволено, допустимо-недопустимо. Не всеки интерес на човека може да бъде правно допустим и регламентиран.

Израз на двойствената природа на интереса като елемент на съзнанието/поведението за правомерно поведение е уредбата на института/принципа на злоупотребата с право (чл. 57, ал. 2 от Конституция). Можем да обобщим, че за да следва общностно допустимия начин, моделите на ред, които обществото и правото задават, интересът е насочен не толкова и не само към потребността и благополучието. Той е насочен към онези социални отношения, институции, от които зависи разпределе-

²⁴ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с. 19.

нието на предметите, ценностите, благата. Той е насочен не към притежание, а към опознаване на предмета на нейното задоволяване. Интересът е специфичен мотив на културна, в частност познавателна дейност на човека. Интересите са в основата на системата от ценности на културата²⁵. Тук особено значение има субект-обектната концепция за интереса като синоним на съзнанието. Особено значение за интереса, за неговата същност и роля в механизма на правно регулиране има отношението на човека към ценностите.

Ценностите са положително оценени от човека обекти, такива могат да са факти или явления от материално и идеално естество²⁶. Те са общи взаимно споделяни представи за онова, което е значимо желано, стойностно в системата на дадена култура²⁷. Те са абстрактни стандарти на практическото съждение, те са смисли, които се открояват като полуабстрактни дори и в контрафактуален план. Те са идеален логически център, около който се подреждат нормите и образуват нормативна система, каквато е и правото. Смисълът от ценностите е в техните евентуални материални следствия²⁸. В този смисъл те са част и от интереса. В него се съдържа не само дължимото, но и неговата реализация, неговата оценка. Съществена роля има оценката. Именно чрез нея се реализира субективната страна на ценностното отношение, израз на колективна или индивидуална вътрешна субективна необходимост от оценяване на външната – основна реална, определяща ценност. Чрез оценката се субективизират обективните цели. Именно чрез оценката интересът действа и съществува в правото в снет вид. Чрез

нея интересите съществуват като предпоставка за правомерно-неправомерно поведение. Тук много убедителна е връзката между познавателно и оценъчно съждение, която намира израз в понятието интерес.

Между двете съждения има взаимовръзка, която потвърждава преминаването на субективното в обективно по социално допустим начин и обратно. Едновременно с това пояснява и начина на съществуване на интереса в нормите. Познавателното съждение, наричано съждение за факт, разкрива обективна наличност на причинно-следствени, времево-пространствени, структурно-функционални и други свойства на изучаваните факти и явления. При съжденията за ценности се изхожда от определени потребности и интереси²⁹. Върху ценностите се изграждат съответни критерии и изисквания, носещи неизбежно субективен, относителен характер.

Без да формализираме до крайност този субективен характер на съжденията за ценност, все пак ще изложим обективните характеристики на научното познание, развиващо се от практиката на обществения човек. Познанието не е същностен признак, нито пък функционална натовареност на оценъчното съждение. Само по себе си обаче, познанието не може да не изхожда от вече опознати обективни социални и природни факти, състояния и процеси, както и свързаните с тях потребности и интереси. Оценката има първоначален познавателен импулс, познанието е в дълбокия вътрешен пласт на оценъчното съждение. Оценъчното съждение, изградените на негова основа нормативни изисквания дават познание не само за съдържащите се в тях социални ценности, *но и за следващото от*

²⁵ Здравомислов, А., 1988. Потребности. Интереси. Ценности, С., с. 94.

²⁶ Неновски, Н., 1983. Право и ценности, С., с. 91.

²⁷ Георгиев, Пл., 2006. Социология. Основни понятия и съвременни теории, С., с. 56.

²⁸ Фаро, П., 2006. Морал и социология, С., с. 85.

²⁹ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото. Обща част, С, с. 18.

ношение на дължимост към самите тях³⁰. Интересът – като отношение към потребностите, съдържа не само обективността на потребностите, тяхната оценка, но и отношението на дължим избор на вариантите при избор на поведение. Субективното в интереса се явява процеса на превръщане на обективното в субективно чрез избора на човека, чрез оценката на нормите (обективното). Той обаче (чрез правилата за поведение – много по-късна е тяхната обективация!), също е социално детерминиран. Изборът на човека търси да се прояви и да реализира целта по социално значим, легитимен, допустим за другите начин. Затова целта-интересът като отношение е идеално явление, подчинено на цели, но резултатите, отразени в поведение, са фактически (с което не се смятат непременно овеществени). Целта на всяка социална норма е определено поведение (отношение) и ако тя води адресатите си към неговото осъществяване, е налице формална ефективност³¹.

За да съществува реална ефективност и съответствие между интереса на субекта – гражданин, и обществения (правов) интерес, трябва да има съответствие между представата, оценката на човека за правото, за неговите неправни метаюридически ценности, реализирани в нормите и своя интерес. За да има ефективност на правното регулиране, оценката на човека за правото трябва да е, че то е легитимно/ценностно обосновано. Тогава индивидуалният интерес на човека, инкорпориран в правото, ще се възприема като важащ и легитимен³², ще получи положителна социална оценка. Съответно тогава правото – чрез категорията интерес, ще съвместява обективните потребности и субективните изисквания за тяхното

удовлетворяване в правното пространство, ще може да бъде доброволно следвано.

Може да бъде направен и още един щрих към пресечената точка на ценностите, оценките и интереса в правото като социална система. Нормите регулират интересите в снет вид чрез социалната оценка на поведението или чрез конкретни действия и бездействия като съставки на поведението. Като фундаментална изявна форма на социалното движение поведението е социално (групово, религиозно и пр.) *значима* и *оценяема* страна, *аспект* на дейността. Авторите са единодушно съгласни с мисълта на Рубинщайн, че постъпката е "действие, което се възприема и осъзнава от самия субект като обществен акт. Тя е проява на субекта, която отразява *отношение на човека към другите хора*"³³. Всяко психично образуване (сетивен образ на предмет, чувство) представлява всъщност психичен процес в неговия регулативен израз. Всеки психичен процес е отражение, образ на нещата и явленията от света, знание за тях, но взети в своята конкретна цялост. Затова заключението е, че психичните процеси имат не само познавателен аспект. Те са не само познавателни, но и афективни, емоционално-волеви процеси. Те изразяват не само знание за явленията, но и отношение към тях, в тях се отразяват самите явления, но и отношение към тях, значението им за живота и дейността на отразяващия ги субект³⁴. Интересът като характеристика на отношението на субекта към потребностите е материал за правно регулиране на поведението чрез оценъчно-волевата (психологическа) сфера, той е израз на ценностни ориентации към правото и практиката по неговото прилагане³⁵. Той

³⁰ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото. Обща част, С, с. 19.

³¹ Стоилов, Я., 1989. Институционалност и ефективност на социалните норми, ГСУ, 1989, кн. 2, с. 18.

³² Хаджожян, М., 1998. Обща характеристика на конституционноправните норми, ГВСУ, 1998, кн. 1, с. 82.

³³ Рубинщайн, С. Л., 1977. Битие и съзнание, С., с. 13.

³⁴ Рубинщайн, С. Л., 1977. Битие и съзнание, С., с. 274.

³⁵ Наумова, Ст., 1986. Правно съзнание и правнорелевантно поведение (правно-социологически анализ), Правна мисъл, 1986, кн. 3, с. 23.

изразява психологически нагласи и изградени на тяхна основа мотиви за поведение.

Като част от поведението на човека постъпката е действие, което подлежи на нравствена оценка, съдържа в себе си оценка за общата социална значимост на съответните действия. Наличието на нравствена оценка различава социалната значимост на действието от постъпката и дейността от поведението. Тъй като правото и неговите проявни форми (като безвъпросна е правната норма) са немислими без нравствена оценка, то специално внимание се отделя на човешкото поведение и човешката постъпка. Интересът се явява елемент на поведението, защото и той носи ценностна обонска на постъпките на хората.

Не на последно място тезата на психолога Рубинцев се поддържа от Кудрявцев, Шибутани, Сеченов, Драмалиев. Според нея постъпката е социално-философска категория. Тя възниква от действие и предполага *генерализиране* на действието според отношението му към човека и ефекта, който това действие оказва *не на предмета като такъв, а на човека*³⁶. Правото, теорията и законодателството (например наказателното) борава и с понятието бездействие. То обаче се определя чрез признаците на кореспондиращото му действие. Правото не регулира бездействието, то само предписва или забранява едни или други действия. Закомерно е, че правото разглежда бездействието като постъпка по специфичен

начин – като отсъствие на предвиденото от закона поведение³⁷.

В нормите интересът се инкорпорира чрез оценките за социално значимо поведение. Тази теза е ключова за интереса и същността му и за начина на функционирането му в правото. Нормите закрепват определени социални интереси чрез ценностите. Именно ценностите са общи взаимно споделяни представи за онова, което е значимо и желано, стойностно в системата на дадена култура. Чрез тях индивидът се интегрира в обществото. Те са връзката между обективното и субективното, между вътрешното и външното изискване към действителността в структурата на интереса като отношение към действителността. Чрез тях като оценка и степен на социализация индивидуалното съзнание става част от социалния порядък³⁸. Формата на регулиране на поведението, в което е реализирана една или друга правна норма, е израз на отношението на гееца към нейното съдържание. Тази форма не зависи от регулативните особености на правната норма, а преди всичко от степента на съответствие или несъответствие между въплътеното в правната норма обществено правосъзнание и правосъзнанието на личността, чиято дейност е обект на правнонормативно регулиране³⁹.

6. Регулативните качества на нормата чрез интереса се свеждат до следните специфики. Всички социални норми, каквито

³⁶ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото. Обща част, С, с. 14.

³⁷ Имаме предвид съзнателния характер на човешката активност, тъй като външното поведение на хората може да не бъде само съзнателно. Неволни спомени, инстинкти, нагласи, предизвикват спонтанни реакции, които не се поддават на съзнателен волеви контрол. Не могат да бъдат отнесени към съзнателното поведение действията на невменяемите. Правото не регулира постъпките на децата и подрасващите, които не са достигнали определена възраст. Всичко това се обяснява с обстоятелството, че правото е способно да въздейства върху поведението на хората само и изключително чрез тяхното съзнание. Вж. Кудрявцев, В., 1981. Право и поведение, С., с. 7-8. (б. а.)

³⁸ Георгиев, Пл., 2006. Социология. Основни понятия и съвременни теории, С., с. 56.

³⁹ Наумова, Ст., Правно съзнание и правнорелевантно поведение (правно-социологически анализ), Правна мисъл, 1986, кн. 3, с. 23. Авторът обосновава и застъпва тезата, че съзнателното отношение към социалното – правото – се проявява не в липса на противоречие между интересите (потребностите), а в регулативните възможности на правното съзнание като отношение към правото – б. а.

са и правните, по своята характеристика са еднакви. Те съдържат отмерени условия с отмерени последици. Нормите съдържат два различни елемента на нормирано (правилно, повтарящо се) и нормативно (задължително, дължимо). От тук и разликата между дължимото и неговия предмет⁴⁰. Дължимото е свързано със своя предмет, няма нормативно безпредметно, но те са различни. Така нормата не включва социалното съдържание, само го насочва чрез оценката, която съдържа. Тя е минимизиран модел на действителността и си остава идеална, има свои смисъл. Нейният смисъл⁴¹ търсим чрез смисъла на регулатора, от който тя е елемент, а именно от правото.

Въпросът е за оправдаността на правото, като регулативна система, изградена от норми. Изводът който утвърждаваме е, че нормата има свой защитен механизъм и въздейства извън санкцията, защитава без да наказва⁴². Така поддържа утвърдения извод в теорията, че регулативното действие на правната санкция не изчерпва съдържанието на правнонормативното регулиране. Напротив, утвърждаваме тезата, че нормите в правото въздействат чрез индивидуалното съзнание, чрез психическата⁴³ страна на правната норма. В нормата има заложен психически механизъм, съставки и елементи на човешката психика, част от които е и интересът на човека. Благодарение на него човекът прави избор на действията на поведенско ниво, резултат от външните обективни изисквания на средата и от своята психика. Нормите регулират обществените отношения по силата на своето прескриптивно съдържа-

ние, като определят границите на дължимото поведение, а границите на дължимо поведение се очертават по различен начин в нравствените и правните норми. Затова е различен обемът на основните оценъчни категории на правото и морала: правомерно и нравствено⁴⁴.

7. Нормите насочват интересите чрез аксиологическата основа на правните норми. Поддържа извода, че всички норми имат ценностна характеристика. Чрез ценностите правото осъществява детерминация на човешкото поведение. Изборът на определено поведение е предшестван от осмислянето на връзката му с определена социална ценност. Ценностната ориентация дава психосоциалните основи на поведенската регулация⁴⁵. Правните норми посочват на гражданите оптималния вариант на поведение (възможностите, целите и средствата) за постигане на определени обществени, групови или лични интереси. Правното поведение на човека се отнася до отношенията към другите, а не към себе си⁴⁶. Това става въз основа на *ценността и оценката към нея*, която се съдържа в нормата. Чрез ценността като част от нормата и интереса в нея човекът се интегрира като част от правопорядъка, там е пресечената точка между обективно и субективно. Ценността на ниво човешко съзнание формира надличностната сфера на правото като регулатор на човешкото поведение.

Оценката е резултат от съзнателна човешка дейност. Тя е субективен акт на човека (социалните субекти), субективно отражение на съществуващата обективна

⁴⁰ Дачев, Л., 2004. Юридически дискурс, Русе, с. 48.

⁴¹ Най-общо подхода към нормите е резултат от подхода към правото като смислова и съдържателна система, а не обратно. Вж. Дачев, Л., Юридически дискурс, Русе, 2004, с. 53; Ташев, Р., 2006. Теория за правната система, С., Георгиев, Пл., 2006. Социология. Основни понятия и съвременни теории, С., с. 56.

⁴² Бойчев, Г., 1973. Правната норма, разгледана в структурен аспект, ГСУ, том 63, с. 161.

⁴³ Дачев, Л., 2004. Юридически дискурс, Русе, с. 51.

⁴⁴ Кръстев, Кр., 1971. Психологически аспекти на правнонормативното регулиране, Правна мисъл, с. 15.

⁴⁵ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с. 31.

⁴⁶ Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С., с. 43.

ценност. Чрез оценката субектът приема нещо за ценност или неценност, констатира се в специфично отношение – интерес. Оценяването е сравняване, преценяване, съпоставяне, сортиране, класифициране на явленията от обективната действителност с оглед на някакъв външен за тях критерий. То има за свой резултат ценностно волево оценяване на потребностите. Като израз на предпочитание, оказвано от субекта, се основава на неговите ценности и оценки по отношение на възникващите потребности. Когато отношението на човек, оценката за нормата и предписаното от нея поведение е положително, има вътрешна детерминация на поведението на човека и мотивите се формират на база на това положително отношение. Когато има външна мотивация на поведението, мотивите на субекта се формират от фактори, които са вън от нормата и е налице отрицателно отношение към нейните предписания поради страх от принуда. В този случай индивидуалното отношение на субекта към нормата и нейните предписания е отрицателно дори да не е неправомерно. Въздействие оказва предупредително възпиращият ефект на нормата върху неговото съзнание.

Основното въздействие на правото върху интересите се постига чрез оценката в тях. Следователно, от особено значение е възприемането на интереса в правото като последица от взаимодействието и съвкупното действие от правните норми⁴⁷, а не от тяхното разкъсване. Определяща роля има ценностната ориентация по отношение действието на правото. Чрез нея

се определя линията на поведението, предпочитанието и ориентира по отношение възникващите потребности като част от интереса. Ценността и оценката в интереса са основа за изграждане на психологически нагласи, предразположение и готовност за правно релевантно поведение. Психологическите нагласи следват ценностното възприемане на действителността, мотива следва целта.

8. Чрез човешкото съзнание, чиято проява е интересът, се формира съответното правилно оценъчно положително отношение към нормите и техните последици, тяхното приложение. Без да се спираме на въпроса за съзнанието, го определяме като "осъзнато битие", "знание за нещо, заедно с другите"⁴⁸. Природата на съзнанието е релационна и социална, плуралистична. То е социокултурен феномен като ценностна доминанта, синоним на по-висока или по-ниска степен на съзнателност, на свободна целерационалност. Правосъзнанието⁴⁹ излъчва социалнозначимия интерес, за да го вложи в индивидуалното съзнание чрез правната норма, да го юридизира. Именно чрез определящата роля на ценностите и оценките, заложили в интереса като част от човешкото съзнание, правото осъществява правно регулиране както на поведението на човека, така и на резултатите от него.

Целта и смисълът от понятието интерес е формиране на активно и действено правосъзнание, отношение към нормативността, при което правото от обективно действащ стимул и фактор на съзна-

⁴⁷ По този въпрос Росен Ташев доразвива и обосновава своя теза за субективните права и правопорядъка, а те са ключа, според него, към понятието интерес. Според автора интересът като предпоставка и цел на упражняване на субективното право възниква от всички други елементи на правния порядък (правни норми, правни принципи, съществуващи субективни права). *Обща теория на правото. Основни правни понятия*, С., 2010, с. 287 – б. а. Най-общо подхода към нормите е резултат от изхода към правото като смислова и съдържателна система, а не обратно. Вж. Дачев, Л., *Юридически дискурс*, Русе, 2004, с. 53; Ташев, Р., *Теория за правната система*, С., 2006, Георгиев, Пл., *Социология. Основни понятия и съвременни теории*, С., 2006, с. 56.

⁴⁸ Марков, С., 2003. *Философски лексикон*, В. Търново, с. 313.

⁴⁹ Драмалиев, Л., 1996. *Философски основи на морала и правото*, С., с. 138-139. Правосъзнанието включва ценности, представи, убеждения, чувства емоции, то е еднотипно с политическото и нравственото мислене – б. а.

нието се превръща във вътрешен мотив на поведение, от обществена – в лична норма и оценка. Именно като единство на отражение и отношение правното съзнание изпълнява регулативни функции върху интересите при реализация на правото. В противен случай правото действа чрез своята санкционна защита, чрез външна за човека задължителност. Нелегитимността на правото и неговото спазване под страх от наказание прави социалния интерес на човека несводим и несвързан с ценностните ориентации, с изискванията на социума, намалява ефективността на правното регулиране. Осъзнаването, улавянето и насочването на ценностно-оценъчната същност на понятието интерес като част от съзнанието са ключ към ефективна правна система.

Литература

1. Бойчев, Г., Правната норма, разгледана в структурен аспект, ГСУ, 1973, том 63.
2. Бойчев, Г., 2006. Психология на неправомерното поведение, С.
3. Георгиев, Пл., 2006. Социология. Основни понятия и съвременни теории, С.
4. Дачев, Л., Юридически дискурс, 2004. Русе.
5. Десев, Л., 1999. Речник по психология, С.
6. Драмалиев, Л., 1996. Философски основи на морала и правото, С.
7. Здравомислов, А., 1988. Потребности. Интереси. Ценности, С.

8. Кръстев, Кр., 1971. Психологически аспекти на правнонормативното регулиране, Правна мисъл.
9. Кудрявцев, В., 1981. Право и поведение, С.
10. Марков, С., 2003. Философски лексикон, В. Търново.
11. Михайлов, Ст., 2010. Социологическа система, С.
12. Наумова, Ст., 1986. Правно съзнание и правно релевантно поведение (правно-социологически анализ), Правна мисъл, кн. 3.
13. Неновски, Н., 1983. Право и ценности, С.
14. Нешев, П., Социалната психология: теории и перспективи, В., Научен алманах на ВСУ "Черноризец Храбър", 2007.
15. Николов, Л., 1982. Структурите на човешката дейност, С.
16. Рубинщейн, С. Л., 1977. Битие и съзнание, С.
17. Стоилов, Я., 1989. Институционалност и ефективност на социалните норми, ГСУ, кн. 2.
18. Ташев, Р., 2010. Обща теория на правото. Основни правни понятия, С.
19. Ташев, Р., 2006. Теория за правната система, С.
20. Фаро, П., 2006. Морал и социология, С.
21. Хаджолян, М., 1998. Обща характеристика на конституционноправните норми, ГВСУ.
22. Гегел, Г. В. Ф., 1977. Энциклопедия философских наук. Том III. М.: Мысль.
23. Добницкий, О. Г., 1974. Понятие морали, М.
24. Ханипов, Т., 1987. Интересы как форма общественных отношений. Новосибирск.